

AZ „ÖRÖK MÁSODIK”

**Szemere Bertalan:
Politikai jellemrajzok a
magyar szabadságharcból.
Gróf Batthyány Lajos,
Görgei Artúr, Kossuth Lajos.
+ okmánytár.**

*(Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta,
a jegyzeteket és a mutatókat
összeállította Hermann Róbert
és Pelyach István. Szépirodalmi
Könyvkiadó, 1990. 733 l. + 30 l. kép.)*

1852 végén, de kiadási évként már 1853-at föltüntetve Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege címmel három kis füzet jelent meg Hamburgban a Hoffmann und Campe kiadónál a magyar szabadságharc három kiemelkedő szereplőjéről – egy negyedik: Szemere Bertalan „egykori belügyminiszter” tollából. A politikai jellemrajz, mint a kor jellegzetes műfaja, nem sajátosan történetírói műfaj volt, hanem az emlékirat, a szépirodalom és a publicisztika vegyülete, amely ez esetben különösen tükrözte a szerző érzelmeit is, noha ő művét természetesen tárgyyszerűnek, legfeljebb erősen kritikai élűnek s – különösen Kossuthot illetően – utóbb nagyon is árulkodónak tartotta. E több-kevesebb elfogultságát a kortársak, sőt a későbbi történetírás számára is ellensúlyozhatták az általa először közölt dokumentumok, nemkülönben azon eseményleírások, melyekről vagy eleve nem készült írás, vagy ma már nem lelhető fel.

Szemere Bertalan nem volt történetíró, ám a szabadságharc nyomán az emigráció s a külföld számára szerette volna, miként mások is, történeti háttérrel megírni az eseményeket, föltárva azok mozgatórugóit, rámutatva a bukás okaira. Előbb az ország 1527 utáni történetét kezdte írni, e munkája azonban nem jelent meg, s el is

veszett; 1852 elején írt jellemrajzaival a fordítási s kiadási nehézségek ellenére már nagyobb szerencséje lett. Szerencséje? E szerencse bizony kétes értékű, hiszen e műve jelentős részben okozója is lett az emigrációban való majdnem teljes elszigetelődésének, sőt utóbb tényleges s pozitív hazai szerepe elhallgatásának is. E munkája, bár magyarul nem adták ki, tőle függetlenül hatással volt a magyar történetírára, mivel Horváth Mihály nagy művében, a Magyarország függetlenségi harczának történet 1848 és 1849-ben c. háromkötetes könyvében (Genf, 1865) több gondolatát átvette. Úgy vélem, hogy ez esetben épp úgy, mint adatainak és ítéleteinek Marx általi átvételében ő, mint egy forrásmű szerzője kizárólagosan nem hibáztatható. De még Marx sem, hiszen ő sem volt történetíró, s adatait – a tiszteség határain belül – úgy csoportosította, ahogyan az publicisztikája számára a leginkább megfelelt. Hogy az 1950-es években az emigráns Kossuthról kialakított negatív Marx-i megítélés miatt megint csak Szemerénk húzta a rövidebbet, az nem csak az ő bűne, sokkal inkább azon történetírásé, amely a „klasszikusok” szavait örök érvényű kinyilatkoztatásoknak tekintette. Oly kinyilatkoztatásnak, amely sehogysem illet – illik! – bele „Kossuth apánkról” majd másfél évszázad alatt kialakított képbe. Szemere megítélésében elfogult lehetett (hogy mennyire volt az, értelmezés kérdése is), nem egyszer túllőtt a célon, ám személyes tapasztalaton alapuló ítéleteinek magva az esetek jórésztében valóságos tényeken nyugodott. Az 1848/49-i forradalom és szabadságharc jövődi történetírása számára aligha lehet fontosabb föladat, mint az események s szereplők tevékenységének további tárgyilagos kutatása azért, hogy mindenki a maga helyén s súlyával szerepeljen.

Hermann Róbert és Pelyach István már annak a pusztá tényével, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Kézirat-tárában őrzött eredeti magyar szöveg

alapján – figyelve az egyetlen, német kiadásbeli eltérésekre is – gondozták a Politikai jellemrajzokat, szolgálatokat tettek történetírásunknak. Az audeatur et altera pars klasszikus elvének eleget téve végre hozzáférhetővé tették Szemerének e nem egy vonatkozásban kellemetlen művét; alapos bevezetővel, pontos s terjedelmes jegyzetapparátussal és egy olyan Okmánytárral, amely a szerző főkormánybiztosi, majd miniszterelnöki s második belügyminiszteri tevékenységét dokumentálva, az eseményekkel egyidejűleg kelt hivatalos, félhivatalos vagy éppenséggel magánirományokkal támasztja alá vagy éppen gyengíti Politikai jellemrajzok-beli állításait.

Recenziusi helyzetem e könyv kapcsán cseppet sem könnyű, mivel az több-kevesebb részletességgel érinti 1848/49 szinte valamennyi főbb kérdését, melyek mindegyikében állást foglalni nem tarthatom föladatomnak. A Politikai jellemrajzok, nemkülönben az Okmánytár tejes mélységű elemzése messze vezetne, a velük kapcsolatban Hermann Róbert és Pelyach István által a Bevezetőben s a jegyzetekben kifejtett történetírói véleményezés pontról pontra való számbavétele meg töredezetté tenné írásom. Le kell hát mondanom e két síkon egyszerre való bemutatásról, annál is inkább, mivel az elkerülhetetlenné tenné az időközben szerkesztésében végre megjelent Szemere Bertalan és kora (Miskolc, 1991) című kiadvány vonatkozó tanulmányaival – közöttük éppen Hermann Róbert Szemere Bertalan mint a honvédelem szervezője 1849-ben s Pelyach István Egy elfeledtetett kézirat. Szemere Politikai jellemrajzainak történetéről c. írásaival (1:275–314.; 339–354.) – való összevetést.

A Politikai jellemrajzok három darabja mind formai, mind tartalmi szempontból elüt egymástól. Míg gr. Batthyány Lajos és Görgei Artúr esetében kronológikus pályaképet nyújt, Kossuth Lajos tevékenysége 1848/49-ben annyira terebélyes, hogy – tevékenységét csupán bizonyos szempontok szerint vizsgálva – róla már valódi „jellemrajzot” alkot. A mártír

miniszterelnökről alkotott képe elismerően pozitív, bár irányító és összefogó képességét, amely mégiscsak lényeges tulajdonság a kormány első miniszterénél, kétségbe vonja. Görgei hadvezéri tevékenységét alapjában véve elismeri, hatalomra töréséért, álláspontjának folytonos változtatásáért, végső soron általa (is) árulásnak tekintett világosi fegyverletételéért mélységesen megveti. Az árulón, vagy inkább a hozzá ugyancsak méltatlan gyáván kívül még számos negatív tulajdonsággal ruházza föl; pl. külön s cinikus (141.), önhitt s ravasz (152.), dacoló s ármánykodó, bosszúálló (155.), mogorva, rideg (162.) és – talányos (165.). Vele, mint lehetséges politikai ellenféllel már nem számol, annál inkább Kossuthtal, aki az emigrációban kormányzói címét visszavéve valóságos diktatóri szerepre tör, amit Szemere kezdettől fogva nem nézett jószemmel. Műve írására a végső indítékot tulajdonképpen Kossuthnak az Észak-amerikai Egyesült Államokban tett, pénzszerzéssel is járó 1851–1852. évi sikeres körútja adta meg, miután a (volt) kormányzó, biztos lévén dolgában, abban, hogy csak ő irányíthatja az emigrációnak az ország felszabadítására irányuló tevékenységét, lehetetlenné kívánt tenni mindenkit, aki vele szembeszáll.

Kossuth hazai pályáját két szakaszra bontja: az izgatóéra (1832–1848) s a státusférfiéra (1848/49). Leginkább csak mint szerkesztőt és publicistát ismeri el, bár van jó szava szónoki szerepléseiről is, ám itt már nehezményezi „színpadi fogásait”. „Én – írja – az élet komoly kérdéseiben a szereplést nem kedvelem, ő félig mindig színpadi szerepet vitt” (228.). S fölteszi a kérdéseket: Kossuth republikánus-e; próféta-e; demokrata-e; „hőse-e a magyar ügynek”; „forradalmi ember-e”; őszinte és igazmondó-e; „politikai ellenfelei iránt kíméletes ember-e”; státusférfiú-e s végül továbbra is „Magyarország kormányzója-e”? Válaszai mindig nemlegesek. Noha a tényeket általában tiszteletben tartja, azokat úgy csoportosítja, hogy nem-jei mindig beigazolódjanak. Végső soron Kossuthot nem tartja másnak, mint hatalomra tört prókátornak.

A szabadságharc előtt és alatt még kedvezőbb volt a véleménye. Személyes elfogultságának hiányát az emigráció előtti időszakra a történeti kutatások, nemkülönben az Okmánytár számos darabjai is igazolja; igazolja akkor is, ha mint miniszterelnöknek a kormányzóelnökkel komoly hatásköri vitái voltak. Nemleges válaszai, nem egyszer nyakatekert bizonyításai újabb keletűek voltak: a végletekig kiéleződött emigrációbeli ellentmondásokat tükrözték. Szemerének s kisded csoportjának a Kossuth elleni föllépése végül is egyoldalúnak s eredménytelennek bizonyult. A besúgókat nem számítva alig maradt valaki mellette; talán csak gr. Batthyány Kázmér (1807–1854) volt külgyminiszter, aki meg nagyon korán elhunyt.

A (volt) kormányzóelnök viszont annyira biztos volt dolgában, hogy szóra sem méltatta Szemere vádaskodását, ő pedig műve megjelenése után szinte teljesen elszigetelődött.

Mindaz, amit egykori harcostársairól ír Szemere, a másik oldalról egy kicsit magát is jellemzi. A kötet gondozói Bevezetőjükben s olykor jegyzeteikben – ha illő mértéktartással is – maguk sem kímélik a kétségtelenül túlzó szerzőjük gyengeit. Ha recenzensként a használt kifejezéseket – „intrikus”, „a tények tudatos meghamisítója”, „hatalomra vágyó s az alkotmányosság iránt érzékeny” – erőseknek tartom is, s nem annyira a tényekkel, mint inkább ferde – s nem feltétlen ferdítő – megítélésükkel hozom kapcsolatba. A legutolsónál („az alkotmányosság iránt érzékeny”) elidőzhetünk egy kicsit, hozzátéve még a többször említett örök doktrinér kifejezést is.

Szemere Bertalan 1848/49-ben betöltött miniszteriális és kormánybiztosi feladatának ellátása alatt mindvégig megmaradt a legalitás s az alkotmányosság talaján, anélkül azonban, hogy a változó viszonyok közepette ne tudta volna nézeteit a kor követelményeihez igazítani. A szabadságharc – vagy ahogyan ő nevezi: a (fegyveres) forradalom – 1848. szeptember–októberi kezdete után, különösen kormánybiztos korában nem egyszer sü-

rgette a példát statuáló szigorú – akár statáriális jellegű – törvényes föllépést. Ő pl. ilyennek minősítette 1848. december 23-i azon főkormánybiztosi intézkedését, mellyel Zemplén vármegye állandó bizottmányát s tisztikarát föllüggesztette, mivel Schlik tábornok fenyegető köriratát megtárgyalták s kihirdették. „Doktriner-sége” leginkább az 1848:III.tc. által rögzített, a miniszteri ellenjegyzéssel s felelősséggel járó parlamentáris kormányzáshoz való ragaszkodásában nyilvánult meg. 1848. szeptember 11-én – az ősszminisztérium folytonosságát biztosítandó – egymaga nem nyújtotta csak be lemondását: Kossuth csupán csatlakozott hozzá. Amikor az 1849. április 14-i Függetlenségi nyilatkozat nyomán Kossuth kormányzóelnökként meghívta kormányába, melyben a belügyminiszteri posztal egyszerre miniszterelnökséget is vállalt – pontosabban: a „miniszteri tanács elnöke” lett –, a fő gondja a kormányzóelnöki és a minisztériumi hatáskör elhatárolása volt. Később többször föllépett a kormányzó hatásköri túllépései vagy éppen mulasztásai ellen (különösen a miniszteri ellenjegyzés közzétételének elhanyagolása vagy hiánya miatt), míg végül 1849. július végén kétszer is följánlotta maga és kormánya visszalépését, a kormányzóelnöki diktatúra – szelídebben: rendkívüli hatalommal való fölruházás – érdekében, fölszólítván Kossuthot és Görgeit egyaránt a kormányt mellőző, esetlegesen összehangoltan elküldött polgári és katonai diktatúra átvételére. E diktatúra nyilvánvalóan már nem illett bele a felelős minisztérium gyakorolta kormányzatba, ám a végső erőfeszítések idején – de csak akkor! – már mellőzhetőnek vélte az alkotmányosságot.

Hogy az általa fogalmazott tervszel csak részben egyező 1849. május 2-i kormányzói kézirat eleve nem határolta el egymástól a kormányzóelnök s a miniszterelnök hatáskörét, az nyilvánvalóan a körülményeknek tudható be. Megjegyzendő azonban, hogy az alapul szolgáló 1848:III.tc. szerint is a minisztertanácsban a miniszterelnök vagy az őt helyettesítő

miniszter csakis akkor elnökölhetett, ha a király vagy a nádor nem volt jelen. Az államfői szerepet betöltő kormányzóelnök azonban nem csupán elnökölt, hanem irodája révén közvetlen kapcsolatot is tarthatott a miniszterekkel. Érthető, hogy e helyzetben – legalább a látszat megőrzésére törekvő – „örök doktrinér” Szemerének csupán másodlagos szerepkör juthatott, amitől végül is szabadulni igyekezett. Kossuth Lajos kormányzóelnöksége a de facto köztársasági állapotban lévő országban kifejtett prezidenciális hatalomgyakorlást jelentett.

Alkotmánytörténetileg is különös fontossággal bír a teljes katonai és polgári hatalomnak Aradon 1849. augusztus 11-én Görgeire történt átruházása Kossuth és a kormány három minisztere által, mely átruházást az előbb távozó Szemere és Batthyány már nem írták alá. A részletek vitatottak s vitathatók is, azt azonban csak a Szemerével nem rokonszenvező Jókai állítja, hogy a miniszterelnök előzetesen tudott volna róla. Majd csupán Radnán szereztek róla tudomást, még aznap, s másnap, augusztus 12-én Lugosról meg is írták tiltakozásukat Görgeinek. Szemere Kossuthtól a visszavett kormányzóelnökséget elvitatta, anélkül, hogy valaminő igényt formált volna le nem mondásukból, magukat kettejük tekintette olyanoknak, „kik Magyarország hivatalnokai lenni nem szüntenek meg” (270.). Közte és Kossuth között e látszatra presztizs-vita tulajdonképpen az emigrációbeli célszerű tevékenységről alkotott, homlokegyenest ellentétes nézeteikben nyilvánult meg. Ennek lényege: Kossuth kintről is folytatni akarta a küzdelmet, Szemere pedig nem. „ő...ű azon ámulatban (Wahn) – írta – nem ringatjuk magunkat, miképpen mi, száműzöttek mentjük meg a hazát – a világ kezdete óta egy emigráció sem adta vissza a nemzetnek az elvesztett szabadságot, azt mindig csak maga az otthon maradt nemzet szerezheti vissza” (272.). E szavak igazát kár lenne tagadni, 20. századi emigrációink példája is ezt igazolja.

A közreadók egy helyütt némileg indokolatlan az örök második szerepköréből való kitérés kísérletnek minősítik Sze-

mere szabadságharc végi s emigrációs magatartását (71.). Azon sem csodálkozhatunk, hogy Szemere Bertalan, aki soha nem tudott első ember lenni, hiszen még megyéjében is, ahol ő volt a reformellenzék vezére, csak a másodalispánság jutott neki, 1849-ben pedig hiába lett miniszterelnök, a kormányzóelnöki tevékenység gátolta a kormánypolitika önállóbb alakításában, az általa jellemzett személyiségeknél, különösen Görgeinél vagy Kossuthnál kisebbnek egyáltalán nem tartja magát. Tulajdonképpen nem is méricskél. Már főkormánybiztosi írásaiban többször megfogalmazta, hogy a szabadságharc hőisének magát a népet véli. Kossuthról írván hangoztatta: „Ne tulajdonsítsa sem ő magának, sem én magamnak, sem senki magának azt, amit a néptől. Ez összes erejét rendelkezésünkre bízta. De annak mikénti felhasználását méltán számon kérheti tőlünk. És ez az ő, a tettleges diktátor nagy felelőssége” (242.). Majd később így ír: „Küzdelmünk napjaiban csak a nép volt nagy, egyéniség egy sem” (265.). A személyiség fontosságának e tagadása persze megint csak vitatható, különösen a 19. században, ám az emigráns Szemere őszinteségét kár lenne kétségbe vonni. Így vélekedett ő 1849 tavaszán is, amikor a vitatott védsereget szervezte Felső-Magyarországban.

Szemere művét kevés eredeti forrás alapján írta, hiszen az emigrációba még saját iratait sem igen vihette magával; azokat titkára és tanítványa, Horváth Lajos, a későbbi miskolci képviselő menekítette haza, s hagyatékából kerültek a Borsod-Miskolci Múzeumba, onnan pedig a Borod-Abauj-Zemplén Megyei Levéltárba, ahol a XV–15. sz., Borsod vármegye levéltárában kezelt történeti gyűjtemény 1704–1913 című fondban őrzik őket. A kötet gondozói csupán az Országos Levéltárban lévő mikrofilmekről ismerik őket. Talán ezért is került el figyelmüket némely fontos irat külszetén – Szemerének a kormányzóelnökhöz intézett 1849. július 21-i emlékiratán (Okmánytár 294. sz.), Kossuth július 25-i válaszában (KLÖM 15:776-777.), Szemerének Kossuthhoz és Görgeihez intézett 1849. július 25-i

levelein (296–297. sz.), valamint Szemere által Görgeihez fogalmazott augusztus 11-i, első felhatalmazásán (319. sz.) – ott található a halvány ceruzás feljegyzés: „elküld. Sz-hez Aug.20. 1850”, vagy némileg másképpen: „elküld. Sz-hez 20 / VIII. 1850,„. Ez arra vall, hogy Szemere Horváth Lajostól minden bizonnyal másolatban kaphatta meg ezen okmányokat, különben nemigen kerülhettek volna vissza eredeti helyükre.

A jegyzetek tanúsága szerint a 294. s a 296–297. sz. okmány másolatban az Országos Levéltár-beli R 190. fonszámú Szemere-iratok között is föllelhető. E másolatok alighanem e kiküldött kópiákkal lehetnek azonosak. Szemere mind a hármát német fordításban közölte: a 294. sz. emlékiratot a Kossuthról szóló kötet függelékeként némi, az érdemét nem érintő kihagyással, de a kormányzóelnök válasza nélkül (153–159.p.), a másik kettőt pedig a Görgei-jellemrajzába iktatva.

Hermann Róbert s Pelyach István példásan pontos Szemere-könyvet tettek közzé. Szemere-olvasatukban hibát nagyjítóval sem találhatni. Talán csak egyet. Batthyány Lajos miniszterelnökről szólva a felelős miniszteriális kormány-

zattal össze nem egyeztethető, mégis fönntartott feudális eredetű horvát belső autonómiáról értekezve Szemere ezt írta: „Íme, egy élő s közel példa arra, miképp nemzetet írott törvény nem ment mindig meg, bármi jó legyen ez, sőt ez néha üres betű, mely megöl; minden alkotmány egy gép, melyet mozgásba okos politika hoz. Birtunk ezzel 1848-ban? Bírunk ezzel most? Nagy kérdés.” (114.) A kötetbeli szövegbe a bími ige e két alakja helyett a bízni ige alakjai (bízunk, bízunk) csúsztattak be, ami érthetetlenül teszi a szerző mondanóját.

A kötet gondozóinak a szerzőt illető, alapjában véve tárgyilagos bíráló megjegyzéseiket nem egy esetben magam még némileg árnyaltam volna. Ám az is kétségtelen, hogy Szemere Bertalan sok helyütt oly elfogult, hogy a bírálatot megérdemli. Mindezzel együtt ajánlom Szemere Bertalannak e nem egy helyütt kellemetlen íű művét azon értő olvasók s kutatók figyelmébe, akik a magyar történelem e fontos szakaszát e sajátos megvilágításban is meg kívánják ismerni.

Ruszoly József